

Siralmak és közösség

Siralmak és közösség

Siralmak és közösség

A közelmúltban jelent meg egy fontos, és meglátásaiban sok újszerű elemet hozó monográfia a Siralmak könyvéről Tod Linafelt tollából.[1] Linafelt, aki a könyv hatástörténetét vizsgálja, részben Alan Mintz szintén nagy fontosságú munkáját[2] építi tovább, részben pedig eltér tőle.

Mintz, akinek könyve először 1984-ben jelent meg, azzal foglalkozik, hogy a különböző történelmi katasztrófák mi módon jelennek meg a zsidó irodalomban az első templom pusztulásától kezdve egészen a XX. század tragédiájáig, s szemelvényeket mutat fel az egymást követő történelmi korszakok irodalmi válaszaiból. Könyvében a Siralmak könyve csupán egy a sokféle válasz közül, bár mint közülük legelsőnek, mindenképpen fontos szerepet tulajdonít.

Linafelt szintén eljut a Holokauszt-irodalomig, ő mégis más utat jár be, mint Mintz. Vizsgálatában a bibliai könyv nem csupán egy válasz a sok közül, hanem a paradigma, amelyet évezredek emberei formáltak át újra és újra, amikor saját nyomorúságukat foglalták írásba. Így ő a Siralmak könyvével kezében lép be a XX. századba és így vizsgálja a modern szerzők megnyilatkozásait is. Munkálkodása nyilván nem mond ellent Mintzének, hiszen céljuk is eltér: ő egy könyv utóéletét kutatta, míg idősebb kortársa egy bizonyos élethelyzet, a katasztrófa, vagy tragédia Sitz im Lebenében született irodalmi alkotásokat vizsgálta.

Végül azonban mindketten eljutottak a modern korig (Linafelt egészen a 90-es évek eseményeiig a Ruandában és a Balkánon történt mészárlások említésével[3]), nyilván azért, hogy maguk is választ találjanak az örök emberi miért kérdésre. E miért azonban kétirányú: egyszerre kérdez rá az okra és a célra. Okot, s főleg történelmi indokot mindketten találnak, csakúgy, ahogy minden gyilkosnak, diktátornak, vagy hadvezérnek megvoltak a maguk magyarázatai arra, hogy miért teszik azt, amit tesznek. Sőt, ilyen értelemben cél is kerül. De nyilvánvaló, hogy a kérdés nem ezeket az okokat és célokat kutatja, hanem az élet értelme felől kérdez és némul el, amikor nem kap választ.

A történelemnek nincsenek az élet értelmére adott válaszai. A történelem sokkal inkább egy nagy példatár az élet, s így a szenvedés értelmetlenségére.

A Siralmak könyvének szerzője[4] sem mentes az előbb említett örök emberi -től. Az Ószövetség héber szövegkiadásában a könyv címadása a hagyományos zsidó gyakorlatot[5] tükrözi: annak első szava után êkâ-nak nevezi. A szó egy kérdés, alapjelentése Hogyan? (vagy: Ó, hogyan [6], Jaj, de [7], Ó, jaj, mennyire [8]). Ezekről azonban Ulrike Bail is megállapítja: sound banal and meaningless (banálisnak és semmitmondónak hangzanak).[9] Más az, amit ez a szó jelenteni akar.

A költemény felütése (Sir 1,1) ez a szó,[10] amelyet nem követ mondat; az első vers hármass parallelizmusának egymásnak szépen megfelelő tagjai szinte kizárják maguk közül:

Miért?

Számkivetett lett a város, a nép
hercegnője,

mint özvegyasszony, olyan lett a
nemzetek hercegnője,

az országok királynője
rabszolgává lett! [11]

Ezt jelzi a masszoréta tördelés és hangsúlyozás

is:[12] a szó

önmagában egy kérdés, vagy felkiáltás, a kompozíció egészére vonatkozik,[13] és sokkal többet jelent, mintha pusztán az első vers, vagy az első sor kérdőszava lenne.

A veszteség nagyságától sokkos túlélő, gyászoló kérdése ez: Hogyan (történhetett ez meg)? A kérdés lehetne pusztán költői, de mint minden hasonló kérdés, amelyet gyászoló csak feltehet, végső soron Istent célozza meg, s az ő magyarázatát várja, hogy értelmet adjon az értelmetlennek: a pusztulásnak. Az okot tudakolja, amely az értelem határán túl fekszik: miért?

S bár úgy tűnik, hogy az ókori költő talált választ a kérdésre, hiszen meglátja Isten büntető kezét a pusztulásban, a költemény egésze mégiscsak arról árulkodik, hogy nem tud ezzel a tudással mit kezdeni.

Mi értelme a gyermekek halálának és elhurcolásának? S a gyermekek halálával[14] mi értelme a jövőtlen túlélésnek?

Mi értelme annak a büntetésnek, melynek vége a pusztulás? Büntetés lehet-e az ilyen egyáltalán?

Ezek a kérdések modernnek hatnak és a halálbüntetést vitató keresztény és nem keresztény etikusok érveit juttatják eszünkbe. A kérdés azonban ősi, s nem csupán a Siralmak könyvébe belevetített. Maga a megszemélyesített Jeruzsálem kérdezi (1,12)[15]:

Mindnyájan, akik erre jártok,
nézzetek ide és lássátok:

Van-e olyan fájdalom, mint az én
fájdalmam, amelyet nekem okoztak,

amellyel megszorított az Úr
izzó haragja napján?!

Erre válaszol a 2,13, amely válasz igazából a
választalanság megvallása:

Kihez mérjelek, kihez
hasonlítsalak Jeruzsálem leánya?

Milyen példával vigasztaljalak
meg, Sion szűz leánya?

Romlásod nagy, mint a tenger, ki
gyógyíthat meg?

Majd végül a 2,20-ban ismét a megszemélyesített
nőalak:

Nézd, Uram, és lásd meg azt,
akivel így bántál!

Miért kell az asszonyoknak megenniük gyermekeiket, dédelgetett csecsemőiket?

Miért gyilkolják az Úr szentélyében a papot és a prófétát?[16]

A sor még folytatható lenne. A szerző nem talál
választ a kérdésre. A könyv mégsem hagyja olvasóját magára a kérdéssel. Választ
ajánl, bár egészen másmilyent, mint amit mi, modern Olvasók várnánk. Mielőtt
azonban erre kitérnénk vessünk egy pillantást keletkezésének körülményeire.

Történelmi háttér

A Sirmak könyvének történelmi háttere könnyen azonosítható, jóllehet a
könyv maga meg tesz mindent, hogy ezt az azonosítást megnehezítse. Nem olvasunk
nevekről, dátumokról. Akár ide is illik Ibn Ezra észrevétele: A Sirmak
könyve nem tud sem Bábelről, sem annak királyáról. Már ő is észrevette a
konkrétumok hiányát, azonban mivel a megoldás nyilvánvaló volt, nem szentelt
különösebb figyelmet nekik. Számára elég volt annyi: Jeruzsálemet lerombolták,
felégették, lakóit elhurcolták. Innentől kezdve nincs is szükség több utalásra.
A város és a szentély pusztulásáról Titus 70-es hadjáratáig pusztán egyszer
hallunk, s a fogságra vitel mint kulcsfogalom több, mint árulkodó. A
pusztulás nem lehet más, csak az 587-es, amikor Nabukadreccar babiloni király
seregei mintegy másfél éves ostrom után elfoglalták a várost, mely nem tudott
tovább ellenállni az éhség miatt[17],
a királyt elfogta, gyermekeit szeme láttára lemészárolta, majd őt magát
megvakította. Nem egészen egy hónappal később (a 2Kir elbeszélése szerint)
Nabuzaradan, a király főembere nyilván Nabukadreccar parancsára kifosztotta
és lerombolta a templomot és a királyi palotát, fogságba vetette a még arra
érdemesnek látott népességet, és elvitte Riblába kivégezni azokat, akiket az új
hatalom veszélyesnek talált. Csak a nincstelenek maradtak Júdában. Teljes a
pusztulás.

A könyv viszont szándékosan nem árulkodik mindezekről a faktumokról. Azáltal, hogy nem helyezi bele a történelembe a könyvet, dekontextualizálja (Dobbs-Allsopp), így könnyebbé teszi az azonosulást a későbbi olvasók/hallgatók számára. Van történelmi háttere, mégis maga nem vesz tudomást róla, hogy a fontosabb mondanivaló, az általános emberi juthasson érvényre.

A válasz: a közösség

A történelmi háttér, különösen pedig az előbb említett tény, az általános emberi hangsúlyozása, még ha nem is jelöli ki precízen, mi az a Sitz im Leben, amelyben a költemény felhangzik, mégis közelebb visz hozzá. Pusztulásról van szó, halálról s a mindezekkel való szembenézéstről: egyszóval a túlélőről, aki helyzetében a megoldást, a feloldást keresi, a módot, amelyben a megtörtétekkel nemcsak szembenézhet, de azokat méltó módon feldolgozhatja anélkül, hogy mindeközben elárulná őket azáltal, hogy túllép rajtuk. Linafelt mindezekért a literature of survival (túlélés-irodalom) [18] kategóriába sorolja be a Siralmak könyvét, együtt azzal a sok ezer másik modern művel, amelyek hasonló tragédiák belső feldolgozására születtek.

Igen, a Siralmak elsődlegesen valóban a túlélő önkifejezése, de maguk a szavak nem a ma modern, és gyakran magányos világában hangzanak fel azaz kerülnek megírásra és publikálásra. A hely, mégpedig az egyetlen, ahol felhangozhatott, az emlékező és gyászoló közösség volt, a közösség, amely a szerzőhöz hasonlóan tisztában volt a történetekkel, amelynek megvolt ugyanaz az igénye a szembenézésre és a méltó feloldozásra, mint neki. A túlélők közössége ez, a cél azonban mégsem csupán a túlélés artikulálása, a szembenézés a felfoghatatlannal, hanem egyúttal a lezárás is. S ennek eszköze a gyász.

Sajnálatos módon a túlzottan mai ésszel gondolkodó, s egyébként zseniális meglátásokkal bíró Linafelt és Mintz, nem ismerik fel a könyvnek ezt a dimenzióját. A túlélés és a túlélő tapasztalatának hangsúlyozásakor elmarad ennek konkrét (tehát nem a ma világában szokásos virtuális) közösségi vetülete. Pedig a siralmak elmondása, az emlékezés, a szembenézés, és a lezárás közösségi ügyek, mint ahogy valaha a közösségbe tartozott az is, akinek a távozását megsiradják, legyen ez akár valós, akár képletes személy (mint a könyvben a megszemélyesített Jeruzsálem), melyen keresztül azonban ismét csak valós személyek halálát gyászolják.

A gyászoló mindig egyszersmind a túlélő is, aki akár részese volt az elhunyttal megesett tragédiának, akár nem, az elvesztésen keresztül kapcsolatba kerül vele. S túlélő abban az értelemben is, hogy maga, az elhunyttal ellentétben, életben maradt. S a siralmak (vagy éppen Siralmak) elmondása a gyász egyik első lépése: a veszteség megfogalmazása és kimondása által a felfoghatatlan megfoghatóvá tétele, s a távolság megteremtése a gyászoló és gyászának tárgya között. [19]

E lépés szükséges a vigasztalódáshoz, de egyben ahhoz is, hogy a kimondás által megteremtődik a név és emlékoszlop is, melyet a gyászoló szavakból állít.

Mindezeket túl, most már a Siralmak könyvéhez visszatérve: a könyv nem csupán a veszteség megfogalmazása (természetesen az is), hanem egyszersmind Jeruzsálem és gyermeke(i) gyászának

leírása. Amikor tehát a költő megszólal a gyászoló közösségben, egyben csatlakozásra is hív, egy még szélesebb közösséget ajánl fel a fájdalom elhordozására. [20] A gyászban ugyanis az a legnagyobb tragédia, ha valaki egyedül marad benne, vele csakúgy, mint Jeruzsálem a költemény első versében. S ez egy újabb kényszer a hallgatóság felé, újabb közösségbe hívás, aminek engedni kell.

A gyász feldolgozásának a helye azonban nem csupán a közösség, hanem átvitt értelemben véve a szertartás is, amely konvencionális formáival és rítusaival

szintén a már előbb említett távolság megteremtésére, a fájdalom kanalizálására és egyben katalizálására szolgál. A siralmakbeli Jeruzsálemhez való csatlakozás ebben a szertartásban való részvétel is egyben. A gyászban részt vesznek: a megszemélyesített Jeruzsálem (sír, a földön, másoktól elkülönülten ül, ruhája piszkos, nincs rajta ékszer), Jeruzsálem lakói (némán ülnek a földön, port hintenek a fejükre, zsákruhát öltenek, földre hajtják a fejüket), a 3. fejezet férfia (néma, a földre hajtja a fejét, a piszokban ül), a város maga (kapuk, falak, erődítmények), sőt, még a költő is nem csupán azáltal, hogy gyászdalt énekel, de maga is sír, belsője háborog és a földre roskad (2,11). A résztvevők egyszersmind a vigasztalók is: nem csupán jelenlétükkel, de szavaikkal, mint azt Jób könyvének kerettörténetéből ki is derül. A barátok azért vannak jelen, mert barátok, s mint ilyenek próbálnak meg még ha Jób esetében sikertelenül és elhibázottan is vigasztalást nyújtani.

Mindezért a Siralmak jóval több, mint egy példánya a literature of survival -nak, melynek célja Linafelt megfogalmazásában:

In its embodiment of paradox, the literature of survival works to keep alive the memory of death. When it was accomplished its work, it forces an awareness of the constancy of death on its readers as well. Texts of survival, then, at least those that have survived, reach out beyond themselves. Survivors speak and write and fix the memory of death not just as a monument to those who died or as a record of events ensuring that the world never forgets, as important as these tasks are for the literature. The literature of survival has a more active concern as well: to recruit the reader or hearer to sway its audience away from neutrality and toward the concerns of the survivor.[21]

A Siralmak ez is, de mégsem egészen ez. Értelmét a maga kontextusában nyeri el, ez pedig a gyász, s mint ilyenek a fő célja az elgyászolás, a lezárás azáltal, hogy hallgatóit és olvasóit nem csupán sway away from neutrality (kivonni a közönytől), hanem egyenesen bevonni a gyászba. Éppen ennek a jellegének köszönhető későbbi liturgikus használata is.

Linafeltnek igaza van azonban abban, hogy a gyász impossible to accomplish, to be done with once and for all (nem lezárható, nem tudható le egyszer s mindenkorra),[22]

legalábbis abban az esetben, ha az, akit gyászolunk közel állt hozzánk, vagy ha az átélte események súlya nem ad lehetőséget semmilyen magyarázatra. S éppen ez a helyzet a Siralmak könyvében: a legdrágábbak, a gyermekek pusztultak el, akiknek halála nem csupán fájdalmat kelt, hanem a jövőt teszi kérdésessé. Ennek ellenére a túlélőnek mégis szüksége van arra, hogy folytassa folytathatatlan életét. [23] Ehhez

szükséges a gyászoló közösség és a mindenki által ismert magatartásformák, amelyek a tradíció erejénél fogva megkönnyítik a lezárást.

Ez a lezárás végülis megtörténik a 4. fejezetre. Ezt a fejezet hangulata is mutatja: there are no petitionary elements, no direct address to God (nem tiltakozik, nem szólítja meg egyenesen Istent).[24]

S végül az utolsó énekben a túlélők, illetve azok utódai nem a múlt eseményeit idézik elő, és gyászolnak fölöttük, hanem már a jelen lehetetlenségével néznek szembe, s az utolsó, befejezetlen vers sem a múlt felé irányuló, hanem éppen ellenkezőleg: a jövő felé intézett, félelemteli megállapítás, vagy kérdés ez, mely Istent célozza meg, s a tőle való elvetettség véglegessége felől érdeklődik.

Ez a jövő felé nyitottság mutatja, hogy bár sok kérdésre nem érkezett válasz, s legfőképpen a háromszor is elismételt miertre nem, a gyászoló közösség és a hagyományos technikák által az elgyászolás mégis megtörtént, s a továbbélés előtt megnyílt az út, legalábbis ami a gyászsal, a múlttal való szembenézést illeti. A könyvnek

mégsincs vége. The book is left opening out into the emptiness of God's nonresponse. (A könyv nyitva marad Isten hiányzó válaszána üressége felé.) [25]

Bizonyos eredményeket azonban mégis elért: hallgatóit nem csupán saját álláspontjához közelítette, hanem közösségbe vonta, valamint nevet és emlékoszlopot (yad wa'ém) állított azoknak, akik elpusztultak hasonlóan Absalomhoz, aki, mivel fiúutód nélkül halt meg, emlékoszlopot emelt a Királyok völgyében, hogy nevének emléke maradjon. Még az ok is hasonló: nincsenek gyermekek, akik a nevet továbbvigyék, emlékezzenek és emlékeztessenek.

(A cikk megjelent a ProPer 1. számában, 2005-ben)

[1] Linafelt, T., *Surviving Lamentations*, The University of Chicago Press, Chicago, 2000.

[2] Mintz, A., *Hurban: Responses to Catastrphe in Hebrew Literature*, Syracuse University Press, Syracuse, 19962 (eredetileg Columbia University Press 1984)

[3] Linafelt 23.

[4] Kiséte kérdéses. A hagyományos nézet szerint Jeremiás próféta ő, a modern bibliakritika azonban már többször elvetette (először 1712-ben) a jeremiási szerzőséget. A könyv maga nem jelöli meg íróját, s ahogy alább majd szó esik róla, a névtelenség valószínűleg akaratlagos. Szerzője azonban minden bizonnyal ismerte Jeremiás (7-6. század fordulója) könyvét, Deutero-Ésaiás (Ésaiás könyve 40-55. fejezeteinek szerzője, a 6. század második feléből) egyik fő témája pedig már a válaszkérés a Sirmak könyvében felvetett kérdésekre. Így tehát, ha a költő nem is Jeremiás, mindenképpen annak egy (akár fiatalabb) kortársa.

[5][5] A hagyományos zsidó gyakorlat egy-egy (bibliai) könyvet annak első szava után nevez el, így pl. Mózes 1. könyvét Kezdetben -nek (Ber 1'it).

[6] Rózsa H., Az Ószövetség keletkezése II, Szent István Társulat, Budapest, 1996. 413.

[7] Tóth K., A Síralmak könyvének magyarázata, in: Jubileumi Kommentár, Budapest, 1973. 732.

[8] Soggin, A., Bevezetés az Ószövetségbe, Kálvin Kiadó, Budapest, 1999. 415.

[9] Bail, U., Spelling out No-Where. Lamentations as a Textual Space of Survival, LD 2003/1. Translated by Dr. Charlotte Methuen. Cf. Ulrike Bail, Wehe, kein Ort, nirgends... Überlegungen zum Sprachraum der Klagelieder Jeremias, in: Charlotte Methuen (Hg.), Time Utopia Eschatology (Jahrbuch der ESWTR 1999), Leuven 1999, 81-90. 7.

[10] S ezen kívül még a 2. és 4. fejezetek/költemények kezdő szava is.

[11] Saját fordítás. Az egyéb magyar fordítások ugyanis nem jutnak túl a banális és semmitmondó jaj, de fordításon. Az egyéb fordítási variánsok magyarázatára a reménység szerint még az idén megvédendő disszertációmban térek ki bővebben.

[12] A szó után egy elválasztó akcentus található. A Codex Leningradensis facsimiléjében a szó nem áll külön (Folio 430 recto), a legarmeh akcentus mégis is egyszerre köti hozzá és választja el az utána következő szövegtől.

[13] ... ʔēkā introduces the chapter as a whole. Berlin, A., Lamentations, OTL, Westminster John Knox Press, Louisville London, 2002. 49. Én még ennél is továbbmennék: az egész költemény bevezetése ez.

[14] A gyermekek halála az egyik legfontosabb téma a könyvben: 1,5.16.18.20; 2,11.12.19-22; 4,2-4.10.

[15] Az idézeteket e helyeken a protestáns új fordítású Bibliából vettem.

[16] Kiemelés tölem.

[17] Az éhség a könyv egy másik kulcsmotívuma, s ahogy az előbb idézett 2,20 is mutatja, szorosan összekapcsolódik a gyermekek pusztulásával: a szülők a nyomorban gyermekeiket (= a jövőt) fálják fel. Vö. ehhez a témához még a 2Kir 6,24kk-t.

[18] Magyarul igazából nincs ennek a terminusnak elég jó megfelelője. A holokausztiroda-lom közel áll hozzá, bár pusztán ennek csak egy szegmense.

[19] Dobbs-Allsopp (Lamentations, Interpretation, Louisville, Westminster, John Knox, 2002.) szerint a Siralmak fő célja a panasz(kodás) elsősorban Istennek (a direkt megszólítások tárgya ugyanis ő), valamint a gyász, a szenvedés és az isteni harag leírása (38kk.)

[20] Nem értek egyet Berganttal (Bergant, D., Lamentations, Abingdon Press, Nashville, 2003.), aki szerint (26) hiányzik a könyvből a kívülállók felszólítása a gyászban való részvételre. Annyiban igaza van, hogy a szigorú értelemben felszólítás valóban hiányzik. A fel- és meghívás azonban megvan.

[21] A túlélés-irodalom a maga paradox módján arra törekszik, hogy életben tartsa a halál emlékét. Ha ez sikerül, munkája arra kényszeríti az olvasókat, hogy maguk is felfigyeljenek a halál állandóságára. A hozzánk eljutott túlélésről szóló szövegek így, túlmutatnak önmagukon. A túlélők nem csak azért beszélnek, írnak és állítanak emléket a halálnak, hogy a meghaltaknak emlékművet állítsanak, bebiztosítandó, hogy a világ sohase feledkezzen el róluk, bár ez is fontos célkitűzésük. Van ezen túl azonban egy sokkal feszítőbb törekvésük: hogy magukkal ragadva kivonják olvasójukat, vagy hallgatójukat a közöny állapotából a túlélő álláspontja

felé. Linafelt 21. Kiemelés a szerzőtől.

[22] Linafelt, T., The
Impossibility of Mourning: Lamentations after the Holocaust, in Linafelt,
T. Beal, T.K. (eds.), God in the Fray:
A Tribute to Walter Brueggemann, Mineapolis: Fortress Press, 1998. 289.

[23] Kertész Imre, Sorstalanság,
Magvető, Budapest, 333.

[24] Linafelt 59.